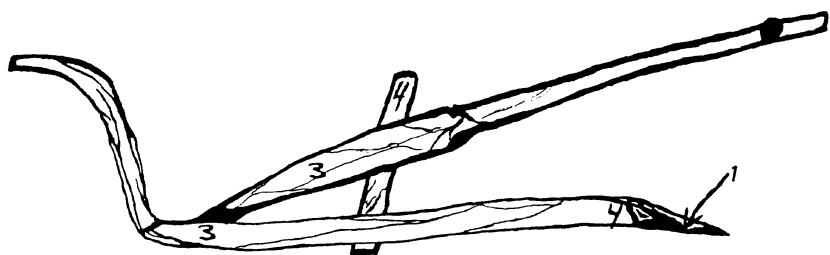

Tniu ka kida-ro

Trabajamos

Mixteco de Diuxi-Tilantongo

Tniu ka kida-ro

Trabajamos

Mixteco de Diuxi-Tilantongo

Versión preliminar
Junio de 1999
25 ejemplares

Este librito trata de los varios trabajos que la gente de San Juan Diuxi y Santiago Tilantongo hacían y hacen—como cuerdas y casas, y también del cultivo de sus terrenos.

Escritores: Varias personas de San Juan Diuxi

Dibujante: Jorge Martínez Pablo

Asesora lingüística: Albertha Kuiper Hiemstra

KA KIDATNIU-RO

N-xio ñin se kudi xi'in ñin se ndandu

N-xio ñin se ndandu xika yuku. Kue'e ndatniu-s taxtna'a-s xa xika-s yuku. Io arquía-s. Io yutnu ti'u va'a-s. Io arado-s. Io timu-s. Te n-xio ñin se kudi ña xini kaka-s yuku. N-xe'en-s ve'e se io kue'e ndatniu xa xika-s yuku. Xia'an-s:

—Dito, ya'a vaxi-da. ¿Kuiti ñatu arquía neva'a-n taxnuu-n na dandechi-da triu-da u?

—Joon neva'a-r-tnu. Ne'e na dande'a ña'a-r-tnu. Yutnu ya'a kuu arquía tnu iña, te nde nuu nani Díki Yuku Choko n-xa'nde-r-tnu. Yutnu ya'a kuu arquía tnutichuu, te nde nuu nani Yata Yodo n-xa'nde-r-tnu. Yutnu ya'a kuu arquía tnuyoko, te nde nuu nani Xetnduu Yuku Ndea n-xa'nde-r-tnu —kuu-s, xia'an-s.

Te xia'an se nduku nuu arquía:

—¿Te ndedaa yutnu ya taxnuu-n u?

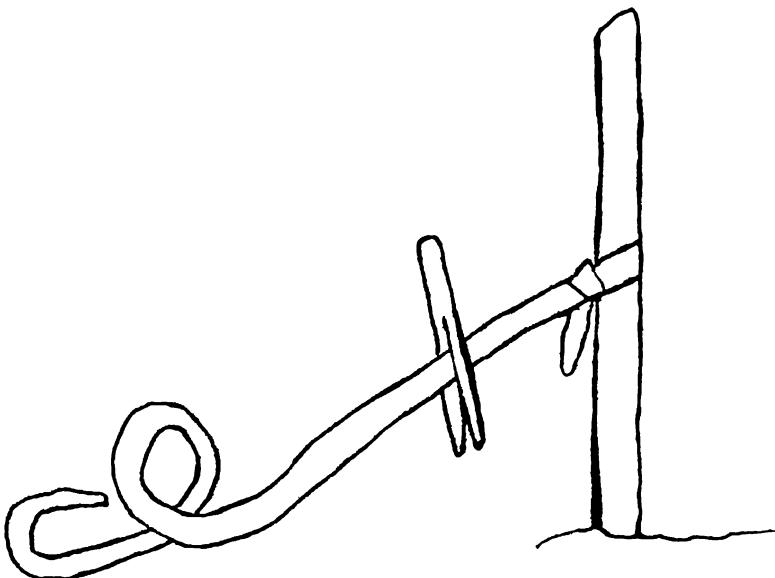
—Ña'a, ni ñi n-tnu ma taxnuu-r. N-dande'a ña'a-r na yutnu ka kuu-tnu, te juan nduku-tnu yuku chi iokue'e-tnu —kuu-s, xia'an-s.

Ijan ne'e ne'e n-kuu ini se nduku nuu arquía xa ña kua'a-s n-nduku-s ndatniu kunetniu-s, te n-xiko-s.

Juan nu'u-s ve'e-s.

Ka kidavita ñayiu ñii

Xa'nde ñayiu ñii nkutu koon nuu díki nda'a xanunu xa kine'e-i yunda. Te uu nuu díki nda'a xanunu xa'nde-i xa kine'e-i valzoon xi'in yoyutu. Hora ndí'i n-xa'nde-i ñii jan, dakuii-i ñii jan xi'in yíki lometa xa dita-i ntidaa idi jan. Ijan dada kani-i ñii jan xi'in ñin nduku xa na kuvita. Te hora ndí'i n-kani-i ñii jan, chi'i-i xaku de'en tkachi ñii jan. Tetnii-i ñin nuu ñii

jan yutnu nukoo, te chi'i-i dinda, te daxi'in-i dinda
jan xa na kuvita ka ñii jan. Ntdaa xa'a kida-i ñii
kukuu yunda-i, valzoo-i, yoyutu-i, te va'a vita kee.

Ka kidava'a se Diuxi yukú, tnukaá, timu

Íin se kidava'a yukú, xa'nde-s íin yutnu ka'nu. Xe
kuarta-s-tnu una kuarta xa xa'nde-s-tnu. Ta'u
dava-s-tnu xa kida va'a-s yukú. Kina ka vara-tnu
kidava'a-s. Ijan dada kidava'a-s tkadi-tnu nuu kava
ndodo díki nkutu hora kadatniu-tí.

Yutnu tuxi-s tnukaa. Xe kuarta-s-tnu o'on kuarta, te
tuxi-s-tnu xa chi'i-s-tnu kaá-s.

Te yutnu kidava'a-s timu, xenda'a-s-tnu uni nda'a,
te tuxi-s-tnu. Nduku-s arado, te tuxi-s-tnu. Xajan-s
yu'u-tnu reja. Kaan-s-tnu yatni nuu n-kane nda'a-tnu
xa dakeé tna'a-s-tnu xi'in timu. Díuni kaan-s dava-tnu
xa dakeé tna'a-s-tnu xi'in strela xa juntna'a-tnu xi'in
timu.

Ka kidavita ñayiu yunda

Hora xa'ni ñayiu tkachi a nchiva, kine'e-i de'en netna'a xi'in xiti kuechi-ti, xiti ka'nu-ti. Dayichi-i de'en jan nuu ka'ni. Te ijan dada dakee-i xiti iin kidi a txe'en ndute xi'in de'en jan. Te jandodo-i nuu nu'u xa xido, te ndu'a. Nu n-ya'a xa n-ndu'a, te june'e-i kidi xa ndiko de'en. Hora yiividid de'en jan, ka kidatnduu-i de'en jan xa juetniu-i xa chi'i-i yunda xko tniñ dikti nkutu hora kidatniu-ti. Xetniu ñayiu de'en jan xa chi'i-i niñ kitii chi kida vita de'en jan niñ. Chi'i ñayiu de'en jan yunda, yoyutu niñ, valsoo.

Ka xate ñayiu xitnu yau

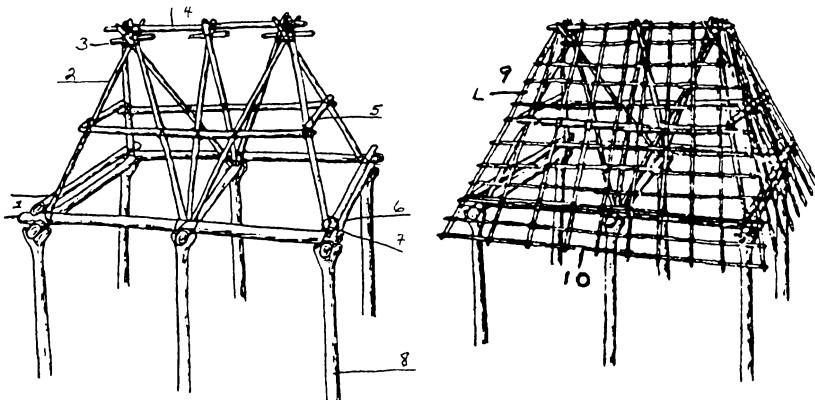
Du'a kuxitnu yaú. Ki'na nuu xate ñayiu iin yaú ka'nu nuu niu'u xa ku kuu xitnu. Xate-i naxa iin metro xakunu te naxa iin yodo metro xandika. Dakee-i kue'e tndu'u xiti xitnu jan xa koko-tnu na kua'a va'a na nadaa. Te chido yuku-i yuu nuu tndu'u jan xa na nakoko tuku. Nu ndiñi tndu'u jan n-kayu, te dakee-i yau jan xiti xitnu jan xa kuxitnu. Ka dada'u va'a-i yu'u xitnu xi'in nda'a yau, vixi yutnu.

Ka ta'u ñayiu yau xa too ndudi

Nuxa n-chitu iñu a ux a kuia xa n-dandee-ro iin yau, xá io xa ta'u-ro, chi xá n-xixa-i. Hora na ta'u-ro, ki'na ka ka'nde-ro uni koon nda'a yau jan na nune xa na kua'a ni'i-ro mudu ta'u-ro. Nux n-ya'a n-xa'nde-ro nda'a-i, te natava-ro iin kuruxi xi'in iin yuchi mee nuu ditu yau jan. (Diuni kajan ta'u-ro nuu niu'u nuu nde'yu.) Ijan dada kaan-ro iin yaú naxa iin a iin yodo kuarta xa kunu xe'e ditu yau jan xa ta'u-ro yau jan. Nux n-ya'a n-ta'u-ro, ijan te kundetu-ro uni a koon kiu. Ijan dada ñe'e-ro xa na too ndudi. Xiti kidi ju'un ndudi yau ta'u-ro jan ju'un da'u ni ndidi kuixi ku kuu ndau-i na kua'a na kuxa ndudi dakeé-ro, te nduu ndidi kuixi, te daxini-i ñayiu na ko'o.

(Mee ni ndudi yau ñatu daxini ña'a chi vidi-i, ko ndidí kuixi vidi, ko daxiní ña'a-i xaxe'e xa xixa-i. Nux na ko'o-ro nde'e yachi daxini ña'a-i, te nde'e ndadalilu ña'a-i. Díuni nde'e kida u'u ña'a-i hora ndeni'ni ña'a-i.)

Ka kidava'a se ka kidava'a ve'e yutnu ta'u

1. yutnu dujun	2. tndiyi	3. nduyu
4. yutnu kandodo díki ve'e		5. yutnu ndika ve'e
6. xtranti	7. tiku,	8. dí'in
9. yutnu n-xekaa nuu		10. na'a

Nux juini iin ñayiu xa kadava'a-i ve'e yutnu ta'u, ki'na ka kada tu'a-i yutnu, ñuu, na'a, dí'in, tkuyee. Kada tu'a-i tkuyee xa kine'e-i tiku. Nu n-ya'a xa n-kida tu'a-i ntidaa xa'a, te nkuita-i kadandaa-i nuu nkavatuu ve'e ya. Kate-i koon yau nuu kui'no dí'in kitnii. Xa yatni iin metro kate-i xa kunu yau jan. Nux n-xino yau jan, te nkui'no dí'in xa nkava ndodo yutnu ku kuu yutnu dujun ve'e. Nuu yutnu dujun ve'e ya, nkuiin ndodo yutnu ka kuu tndiyi. Koon koon-tnu nkuiin ndodo iin iin lado, te koon-tnu nkuiin ndodo me'ñu. Xa maxku junkava tndiyi, io tdi'in-tnu xa kodo tuu-tnu nuu yutnu dujun ve'e ya. Xnetna'a ditni-tnu. Xa maxku dayaa tna'a-tnu, xndii yau ditni-tnu. Te ijan kui'no nduyu. (Tnuyoko kua'a

nduyu.) Díuni xe kava ndodo iin yutnu kani tkue'ne tndiyi jan nuu xñutna'a-tnu díki ve'e ya. Te xe kava ndee tnuyutu n-ta'u dava dava me'ñu tndiyi. (Nkava ndee-tnu xa maxku kayu yutnu xe kaa nuu ve'e, te nkava na'a. Tíku xetniu xa xe koduku na'a xi'in yutnu xekaa nuu ve'e ya. Te keé ñuu.

Díuni xe kui'no koon ka dí'in me'ñu xe ve'e. Ijan dada kixi yutnu nkava ndee xeve'e. Iin yutnu nkava ndee dujun xev'e, te iñka-tnu nkava ndee ndi'i. (Yutnu ya kune'e tnuyutu kiu xeve'e ya.) Te kuido tnuyutu. Nux n-ka taka tnuyutu ya, te kiu-tnu xeve'e. Yo'o a tíku xetniu xa du'ne-tnu.

Díuni xe kuita ndixi iin stranti dava dava xiti ve'e ya xa maxku ndika tndiyi. Nuu stranti ya'a xe kodo tnuyutu xa kuu xito niñi.

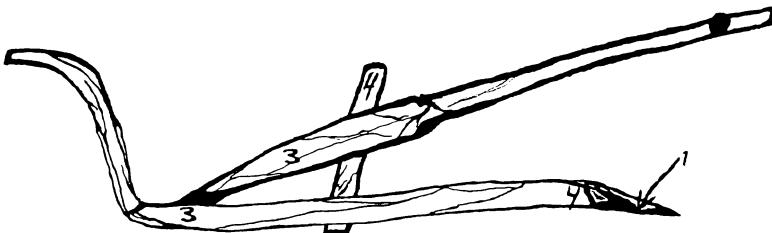
Du'a kua'a ve'e ñuu a yutnu ta'u.

Ka kidava'a se ka kidava'a ve'e ndo'o tau

Ki'na ka tnii medida-ro nuu kadava'a-ro ve'e. Ijan dada daya'a-ro nivel. Daya'a-ro xkuadra. Ijan te kata-ro yu'a nuu kane cimiento. Ijan dada tava-ro yuu xa kuu cimiento xi'in varilla xkina cimientu xa ku kuu castiu. Nu xa n-xino cimientu, kajandodo-ro varilla, te tendijun ndetna'a-ro varilla xi'in anillo. Xijan nani cadena. Te tenee-ro tabla uu diñi cadena. Ijan te dakeé-ro revoltura xiti cadena jan. Revoltura kuu cemento, ñukuchi, yuu kuechi. Kiu ku uu ndine'e-ro tabla. Ijan dada kajan-ro ndo'o. Nu xa xá n-ndo jani-ro nkoon nama, ijan te tenee-ro tabla castiu xtuu diñi nama jan, te n-dakeé-ro revoltura. Ijan te chido-ro díki-i, nu keé lamina a loza. Te tenee-ro ventana. Tenee-ro ye'e-i. Te naka'i-ro. Ijan kiu-ro; kutuu-ro.

Nu xa ne'e ve'e una metro xa kani te koon yodo metro xa ndika, kiu uu yodo millar ndo'o tau. Nu xa xa juini-ro xa chido-ro loza diki-i, te kane'e o'on yodo tonelada cemento xi'in iin cientu oko o'on barrilla iin metro. Te kiu uni yodo tonelada kaka. Va kane'e ve'e jan na xa o'on carru ñukuchi, te o'on carru yuu kuechi, ko carru kuechi; ñadu carru na'nu. Kane'e-i iin cientu kilo alambrón. Kane'e-i naxa oko uxi kilo alambre recocido. Te juetniu-ro naxa uni diko uxi tabla xa kitnii hora na chido-ro diki-i.

Nu xa xa na tnaa-ro se chindee ña'a, xá ko tu'a ntdaa xa juetniu-ro. Nuu iin yodo yoo, te xino xa nde uu ventana-i xi'in iin ye'e-i, xi'in nde xa teyuku-ro nde'yu kaka. Dakeé-ro piso xiti-i. Naka'i-ro du. Nde xa kixe'e-ro xi'in nde xa daxino-ro, kidatniu-ro iin yodo yoo.

KA XITU-RO NUU ÑU'U

Ka xitu se ka xitu tata ndo'o

Yoo noviembre xi'in yoo diciembre, daa ka nakutu se ka xitu nuu ñu'u, daa ka nadaka-s ñu'u-s xa dakeé-s tata ndo'o. Yoo fefreru xi'in yoo marzu kani-s xichi xa dakeé-s tata. Nu n-ya'a xa n-xani-s xichi, te kundetu-s una a xa'un kiu. Ijan dada dakeé-s tata ndo'o.

Kiu ka dakeé-s tata, nduku-s una a uxi se dakeé xi'in-s tata. Sejoon nu kue'e a xaku ñu'u xitu-s, daa

nduku-s se chindee ña'a koio. Hora ka dakeé-s tata, nudíin nudíin ka tníi-s xichi-s, te ka xe kuita yujun tna'a-s. Ka ñuu-s nuu ñu'u ntña'a iin metro xi'in iin yutnu nani yutnu yata. Ka ñuu-s nde ni'i-s ko'yo. Nu ni'i-s ko'yo, te kaan-s iin yau luchi. Dakeé-s o'on a uxu nuni, te dandeé-s ñu'u yau luchi jan.

iin yoo ya'a xa n-keé tata, iján te dandeé-s kueyu ntaka nuu ña n-xite ndí'i itu jan. Yoo dandee-s kueyu kuu yoo abril. Yoo mayu xitu-s itu. Yoo junio dandanuu-s nkutu-s itu-s.

Du'a kidatniu-s xa xitu-s xi'in xa dandanuu-s nkutu-s itu-s. Xichi xichi itu jan, ka xe'en-s xi'in nkutu-s te dandaa ñu'u reja itu jan.

Nu n-ndí'i ntdaa tníu ya'a n-kida-s, te diko nga xa nakueka-s cosecha-s kundetu-s. Yoo octubri a noviembre, daa dakee-s itu-s. Ijan dada ndane'e-s ñu'u-s xa dandeé ntuku-s itu a inka cosecha. Du'a ka xitu se ka xitu itu tata ndo'o.

N-dakeé iin se n-dakeé itu yoo eneru

iin kuia n-juun dau yoo enero. Dau ka'nu n-juun. Dava'a nga nuu jua'an ndute. Danaa n-kaku ini iin se n-xani xichi nuu ñu'u-s xa dakeé-s tata. Ñayiu xnde'a ña'a, n-ka ja'an-i:

—Diko ni tata datiu se ya'a. Va kulilu-s. Ñadu dau dakax dako'o ña'a kuu ia n-juun. Axa dau nandídi yutnu kuu-ia, te se ya'a daa tata dakeé-s.

Te dava-i ka xia'an nuu se dakeé tata jan:

—¿Nakuenda diko ni tata datiu-n? Juini na kute, ko ma kue'nu itu-n, chi ma kuita dau yoo ya'a.

Te xia'an se dakeé tata jan:

—Tnutnu ni nga na kavatuu. Ñadu xa kandido-ro kuu xa nuu kachi-ro xa vee —kuu-s, xia'an-s.

Ñatu n-chinuu-s xa n-ka ja'an ñayiu. N-naxee una kiu, va'a n-xite itu-s. N-kuu xa'un kiu, te kuikuii n-kuu itu-s. N-kuu iin yoo. Danaa n-juun iinka dau. N-kuu uu yoo. Danaa ntuku n-juun iinka-ia, te dani va'a vax kuu itu-s, chi juun dau.

Ijan dada n-ka nukuita ñayiu ka nakutu ntuku-i ñu'u-i, chi n-natnii tna'a xaxe'e xa n-juun uu uni dau.

N-kuu uni yoo n-keé itu se ijan, te n-juun ka iin dau. Va'a xa va'a io itu-s. Diko ka natuu ini ñayiu xnde'a xa va'a io, chi dijan ka dakeé-i itu-i. N-xee yoo abril. Xá n-ka ndojuuin ditu itu se ijan. Yoo mayu xá ndondoo n-chitu ida. Te ñayiu n-ka dakeé tata yoo marzu, abril jan, dijan xitu-i itu-i. Agosto xá ndondoo itu n-keé yoo eneru jan n-yichi. Te yoo ijan ña n-juun ka dau, te ña n-tñii itu n-keé marzu xi'in abril. Ka tnaau ini ñayiu, chi xa kaxi ni kitii-i kuu xa ni'i-i, te vitna xa kaxi mee-i u? Ka xia'an tna'a-i:

—Naka ta'u n-kuu se ijan xa n-dakeé-s itu-s nde xa n-kuu enero. Nu daa n-dakeé-ro na n-kida-s, va ni'i-ro ñiñi na ni'i-s de n-kuu.

Juini ña n-ka juini-i, ko n-ka xe'en-i ve'e se n-dakeé itu yoo enero jan, te n-ka xeen-i nuni xa kaxi-i, te dava-i n-ka xijan nuu nuni nuu-s. Ijan xia'an se n-diko nuni jan:

—N-ka ja'an-n xa va se lilu kuu-r nuu diko ni tata datuu-r, ko ña'a, chi va daa n-juini Ianyuux. Xijan kuu xa n-kuu va'a itu-r. Te itu ndo'o ñatu n-tñii, chi n-ka xakundee ña'a-n. Ña'a, chi diko-r nux juini-n, te dñuni taxnuu-r, ko kaka da'ya-i. Na taxnuu-r iin maquila te na xee tiempu nataxi-n, nataxi-n iin maquila xi'in iin kuartu a na taxnuu-r uu maquila, nataxi-n uu yodo maquila —kuu-s, xia'an-s.

Ka xia'an ñayiu:

—Ñatu na mudu xaxe'e xa ndoñu'u-da, te ña tuu nax kaxi-da. Taxi na'i-n, te daa na koo na ja'an-n de —ka kuu-i, ka xia'an-i.

—N-xini-r xa ña va'a xa kuekundee-ro iin ñayiu nuu nax kida-i. Diko ni na kunde'a-ro nuu nax kuu xa kida-i, ko maxku kuekundee-ro-i, chi kida u'u ña'a santu. Juini ja'an-ro xa ña nde'a-ia a ña kanda-ia, ko ya'a-ro iin xa ya'a-ro xaxe'e xa xakundee-ro iinka ñayiu. A daa xa ndajan yu'u ndajan ta'u-ro nuu iin ñayiu xakundee-ro nu kua'a maxku jin ne'e-i iti-ro veñu'u a dakeé-i aciti kayu nuu santu te kuú-ro. Va'a ka nuu na ndatnu'u va'a-ro xi'in ñayiu xa maxku ña'a ya'a-ro.

KUNDEE-RO ÑU'U-RO XI'IN ÑAYIU

Xajan ndee ñayiu xajan ndee ñu'u-i

Nux iin ñayiu ndoñu'u tvini te ñatu kuu ini-i xa ndajan-i da'ya tvini ñayiu, va'a ka ñu'u-i kajandee-i. Ji'in-i nuu ñayiu io tvini te juña'a-i:

Ya'a vaa-da nuu ma taxnuu-n xaku tvini ndoñu'u-da, te na kundee-ro ñu'u-da.

—Vatuuka —juña'a ñayiu ijан nux tu ini-i xa ñu'u kua'a kuu ñu'u tnii-i, te kani ini-i nuu nadaa juña'a nuu-i.

Nux ñu'u itu kuu ñu'u n-xe kavandee, kine'e ñayiu n-xajan ndee ñu'u-i jan tata te kine'e ñayiu n-xia'an nuu tvini nkutu kadatniu. Se dakee koio xi'in-i nduu-i tata jan kuu xa nduu-i koto. Nduu-i koto koio xa kutu, xa ndanuu, ijан nga te nde xa dakee.

Nux ka kukajan ini-i iin ndoo, iin ndidi a yijin, ji'in-i nduu-i nuu itu te uu uu a uni uni yijin kuukoio-i, a daa ndidi uxi a xa'un sejoon janda ka kuu ini mee-i. Ko unuu unuu naka'nde koio-i, ni iin-i

ma kodo xa tnii-i. Ni iin-i ma kada xa kuu ini mee-i. Ñadu xaxe'e xa ñu'u ñayiu nduku nuu tvini jan kuu, te kada-i xa kuu ini-i. A daa tuku ñayiu n-xia'an nuu tvini, ñadu xaxe'e tvini-i, ji'in-i nuu itu, te kada-i xa kuu ini mee-i. Ña'a, chi nux ka kukajan ini-i iin ndoo, iin ndidi, nduu-i kaxi. Na xee yoo dakee-i itu, nduu-i dakee. Nduu-i ka'nde ndayo'o. Nu n-ya'a n-dakee itu, te unuu unuu naka'nde-i niñi. Unuu unuu naka'nde-i ndayo'o nux ñatu yo xava'a tau ñayiu n-xajan ndee ñu'u-i jan. Nux yo xa kue'e tau-i ñatu na ndayo'o nakueka-i. Ko xa niñi, tnduyu, yijin a ndichi, unuu unuu naka'nde-i. Nux nani'i ñayiu n-xajan ndee ñu'u-i tvini ñayiu n-xo ndee xi'in-i ñu'u-i, najuña'a-i te ndoo ñu'u-i. Nux ña'a, kundee na'i koio-i inka kuia. Ndena na najunña'a-i tvini ñayiu, ijan dada ndoo ñu'u-i.

Kundee-da xi'in To Smarku ñu'u-da

Oko miil n-taxnuu To Smarku te n-xajan ndee-da ñu'u-da nuu-s. Kine'e-da tata xi'in ñu'u te mee-s kine'e nkutu, te kadatniu-s xi'in nkutu-s. Nakutu-s ñu'u. Nadaka-s. Kani-s xichi. Dakeé-da xi'in-s tata. Na xino ndita itu nuu ndo'o tata, te xá io xa kutú-s. Ijan dada dandanuu-s-ti. Na yichi itu, te dakee-da xi'in-s. Te unuu unuu naka'nde-da xi'in-s niñi xi'in ndayo'o.

Ijan te dada'u-da xi'in-s triu. Yoo na ta'nde triu, te unuu unuu kadatniu-da xi'in-s xa ta'nde—dani xa kuido, dani xa tadi. Kiú na tadi kine'e-s uni a koon burru xa tadi, dani mee-da ki ne'e-da uni a koon-ti. Nu n-tadi, unuu unuu nakueka-da xi'in-s triu—nani triu dani paja.

Nux nani'i-da tvini-s, te ma kundee ka-da xi'in-s ñu'u-da. Te nux ña nani'i-da, te kundee na'i-da xi'in-s inka kuia. Ndee kiú na nani'i-da tvini-s, ijan dada ndoo ñu'u-da.

Kidatniu nkutu īnka ñayiu nuu ñu'u-ro

Io ñayiu xitu du'a xi'in īnka ñayiu ñu'u-i xaxe'e xa ñayoo na nkutu-i io, te kine'e īnka ñayiu nkutu kadatniu nuu ñu'u-i. Nux ñu'u triu kuu, kine'e xto'o ñu'u jan tata. Triu, idii ni vuelta da'u xa nde yichi. Ñatu yo dakadatniu ña'a-i ná dakadatniu ña'a itu. Nu n-yichi triu, te nduu-i ka'nde. Díuni nduu-i kadi. Nu n-ya'a n-xadi-i, te unuu unuu naka'nde-i triu n-kee. Nani naka'nde koio-i triu jan, dani naka'nde-i paja xi'in yoko.

Dani kada koio-i īnka kuia nux dani na kundee du'a koio-i.

Ka kidatniu-ro ntna'a yoo

Se io nkutu te xitu-s ñu'u kue'e, níž kuia kidatniu-s, te díuni xe nduku tniu-s īnka ñuu hora ñatu ka na tniu-s io ñuu-s xa ni'i-s xa kaxi xa ko'o-s xi'in familia-s.

Yoo eneru

Ka xika se Diuxi yuku nuu nkutu-s xa koto-s-ti. Díuni ka xe'en-s īnka ñuu xa ka xe kadatniu-s.

Yoo fefreru

Ka nadaka-s ñu'u-s. Ka xani-s xichi nuu ñu'u-s. Ka xa'nde-s triu.

Yoo marzo

Ka xani ka-s xichi. Ka dakee-s tata. Ka xa'nde-s triu.

Yoo abril

Nux juun ne'e dau, kidatniu-s nuu ñu'u-s. Ka dakee-s tata dau. Dani ka xa'nde-s nduu-s xi'in ñadi'i-s triu-s kuu yuku a kuu xiti ñuu. Ka xa'nde-s triu-s—kuu yuku a kuu xiti ñuu, ko kue'e ka se ka xa'nde triu yuku dada xiti ñuu. Triu xa'nde-s yoo

abril, mayu, xijan n-dada'u-s yoo agosto, setiembre, octubri. Ka xadi-s triu dijan n-ka xa'nde-s.

Yoo mayu

Ka xitu-s, ka dandanuu-s xi'in nkutu-s itu-s. Nux juun ne'e dau, ka dada'u-s triu xi'in nduchi tnduu, nduchi ava. Ka xeñi-s tata dau.

Yoo juniu

Io kuia ña juun ne'e dau, te kuia juun ne'e dau ka kidatniu-s nuu ñu'u-s. Ka dada'u dava-s triu. Ka dada'u-s triu largu. Ka dada'u-s triu kuixi, nduchi tnduu, cebada sejoon nax neva'a ñayiu.

Yoo juliu

Ka dada'u-s triu kuixi, nduchi tnuu, nduchi tnduu.

Yoo agosto

Ka dada'u-s triu peloo.

Yoo setiembre

Ka dada'u-s triu peloo yuku.

Yoo octubri

Ka dada'u-s triu ndijun nga. Ka natnu'u-s nduchi. Ka natnu'u-s nduchi tnduu. Ka natnu'u-s nduchi ava.

Yoo noviembre

Ka dakee ñayiu itu chi ndi'i itu-i n-yichi, mee nga niñi io. Ka xa'nde-s ndayo'o-s. Ka nakutu-s ñu'u-s xa dandee-s tata ndo'o. Diuni ka xa'nde-s triu.

Yoo diciembre

Ka kidatniu se ka kidatniu xi'in nkutu-s. Nakutu-s ñu'u-s. Ka nakutu-s ñu'u-s xa dandee-s tata ndo'o. Ka xa'nde-s ndayo'o. Ka xa'nde-s triu.

KA TEE-RO KIT YUKU

N-tee ndi Juliaan uu idu

N-najani di'i kuu uu-r xa n-xo ya'a-ña na luchi-ña.
N-najani-ña xa n-xo xa'ni ndi taa-ña, Juliaan, idu.
N-xo kandeka-ña xi'in-i kabayu xi'in burru n-ka xo
xe'en yuku. ḥin vuelta n-xe'en-ña xi'in-i ijan xa juan
nunduku-i nkutu-i xa kadatniu-i. N-ka xee-i ḥin nuu
yuku yutnu. N-ka kendita-i nuu chindiki idu yutnu.
Ñe'e-ti ndiki-ti. Ña n-xini ña'a idu jan. N-tee-i-ti. Ijan
n-kani-i-ti. Yiki na'a-ti n-xe'en vala jan. Ijan xia'an-i
nuu-ña:

—Kundetu ya'a. Na jin nunduku-r nkutu-ro te kii-r
vitnadi ni.

Ijan n-kee-i. Jua'an-i. N-kendita ntuku-i nuu nujuin
iin kit. N-kida-i kuenda xa nkutu, ko ña'a, chi idu jan
nujuin. N-tee ntuku-i-ti. Ijan n-ni'i-i-ti. N-xido-i-ti, te
juan nu'u-i nuu nukoo di'i-da. Ijan n-nakuido ña'a
kabayu xi'in burru. N-ka naxee-i ve'e-i. N-ka kida
xitnu-i-ti.

Ijan n-kachi xene ndi Juliaan xa xijan ñutilu
aguardiente ko'o-i xaxe'e xa n-xa'ni-i idu-i, daxa
machu ka'nukuu-ti. Kiu kuu uu n-xe ne'e-i
aguardiente nuu n-tee-i-ti. ḥin iin marrasu n-xatu-i iin
iin nuu n-tee-i-ti. Daa nga ña n-kidatniu-i kiu ijan.

N-xo ndi'u se n-xo ndi'u nuu ka ya'a idu

ḥin vuelta n-ka dataka tna'a se ka xika yuku xa jin
nduku koio-s idu. N-ka kee-s iin datne ne'e, te n-ka
xee-s yuku nuu ka xko nduku-s idu, te n-ka nukuita-s
ka nduku-s-ti. N-ya'a naxa iin hora, te ñayoo-ti kee xa
tee koio-s-ti. N-ka ndexio-s iin nuu ndaa, te n-ka kida
iinuu-s xa dava-s ngondi'u nuu naya'a kutu-ti, te
dava-s kiu xiti yutnu xa dayu'u-s-ti xa tee koio-s-ti.

N-ka xe kondi'u dava-s ichi jan, te dava-s n-ka kiu xi'in ina xiti yutnu xa kine'e-s idu.

N-kuu nuu iin se ndi'u ichi idu nuu naya'a kutu-ti xa kidi. N-xajan tuu-s tnuxii-s iin lado, te n-xe kavatuu-s xa kidi-s. Danaa n-kana xiin ti-ina xa n-xini-ti idu.

Dana ini n-kendita iin idu ndi'i nuu katuu-s. N-nujiin-ti. N-xo nde'a-ti se ijan. Danaa n-ndoto-s, te n-xini-s xa nujiin-ti. N-kuu-s xa tee-s-ti, ko ñatu n-kuu, chi xika n-xajan tuu-s tnuxii-s. Xá na'a n-xo nujiin-ti, te n-xo nde'a tna'a-t xi'in-s. Ijan dada n-kendava-ti. Jua'an-ti te ñama n-ndojuuin mee-s. N-xe je'en-s tnuxii-s, te diko nga n-daka'ndi ndee-s-ti, chi n-kuxika-ti. Jua'an-ti.

Nu n-ka teku se xnetna'a xi'in-s xa n-ka'ndi, te n-ka kuvete-s chi n-ka xani ini-s xa n-xa'ni se ya'a idu jan. N-ka kendava-s. N-ka xe koto-s nuu nujiin se ijan. N-ka xijan tnu'u-s-si nde io idu n-tee-s, te xia'an-s xa n-tee-s-ti, ko ña n-kani-s-ti. Nu n-ka teku ntdaa se xnetna'a xi'in-s xa ñatu n-xa'ni-s-ti, te n-ka kana ndee-s-si.

N-tee se n-tee idu yo vichi ka'nu

N-ka kee uu se ji'in yuku. Juan nduku koio-s idu. N-ka xee-s yuku, te n-ka nukuita-s ka nduku-s-ti. Danaa n-ka xini-s xa na'a nda'a iin-ti, te n-ka nukuita-s ka nanduku-s-ti, ko ñayo-ti n-ka nani'i-s. N-ka xiau-s, te n-ka ndetatu-s ita'u.

Ijan dada n-ka nukuita-s ka nduku ntuku-s-ti inka vuelta. N-xini iin-s xa na'a nda'a inka idu, te xia'an-s nuu se netna'a xi'in-s:

—Vava'a kunde'a-n, chi ya'a na'a nda'a iin-ti, te vichi ka'nu.

Nu n-teku īnka se jan xa daa xia'an-s, te n-kuvete-s.
Te xia'an-s:

—Na ka'ni-r-ti, te nu'u ni-ro. Ma nduku ka-ro-ti
—kuu-s, xia'an-s.

Ijan xia'an īnka se jan:

—Joon, datnde. Ya'a ni ngondita-ro.

Ita'u nga n-xika se jan. Jua'an-s xa ndijun-s nda'a-ti
jua'an. N-xee-s īn yata yau, te n-xini-s xa nujuin idu
xe'e yutnu. N-xatanee-s tnuxii-s, te n-tee-s-ti. N-ndua
idu jan. Naninga katuu-ti. N-xee-s nuu katuu-ti.
N-nukoo-s. Ijan dada n-xe īnka se netna'a xi'i-s nuu
nukoo-s. Te xia'an-s:

—Vitna kuu xa va'a n-kixi-ro yuku, chi loko ka'nú
idu n-xa'ni-n —kuu-s, xia'an-s.

Te xia'an-s nuu-s:

—Joon, vitna kuu xa na naxee-ro, te kada
xitnu-ro-ti. Naka va'a kaxi-ro kuñu-ti, chi vichi va'a
ka'nú-ti —kuu-s, xia'an-s.

Níni daa ka ndatnu'u-s xa kada xitnu koio-s-ti, dana
ini ñama ndokoo-ti. N-kendava-ti, te jua'an-ti.

N-ka kuu ka-s xa tee-s-ti, ko ña n-kuu, chi jua'an
ni-ti. Meenga-s n-ka ndoo. Nda'u nda'u n-ka xo
nde'a-s xa jua'an-ti. N-ka xi'o-s xa kada xitnu
koio-s-ti.

XETATA ÑAYIU KITI-I

Daxa tnuni ñayiu kití

Ka daxa tnuni ñayiu kití-i nux kue'e kití-i io, te
ñatu kundee-i xa jueen-i xa dakaxi-i-ti. Ñayiu
ñunuu-ti xeen xa xaxi-ti, te kudava-i-ti xi'in xto'o-ti
hora ka xa'nú-ti.

Ka dakaxi se ka dakaxi nkutu-s de'en xi'in tkuee ndiu

Ndiko-ro de'en tkachi iin nuu yuu na kundi'i.
Daka-ro de'en xi'in ndudi tkuee ndiu, nii. Te
nduku-ro iin ndo'o. Tetnii-ro iin yo'o yu'u-i. Dakeé-ro
de'en jan xiti ndo'o jan, te chi'i-ro ndo'o yu'u nkutu
xa na kaxi-ti de'en jan. iin xakua xki'i ndo'o yu'u
nkutu na kua'a kaxi-ti de'en yi'i ndudi tkuee jan.

KIDAVA'A-RO ICHI

N-ka kidava'a se Diuxi ichi Diuxi

Oko o'on febrero, iin miil iin ciento koon diko, yoo
ijan n-ka nduku ña'a se ñuu-da. N-ka ja'an-s nuu
ñayiu n-ka nataka xa nduku-si se kunetniu koio
kuenda ichi xa kixi se kadava'a ichi. Kachi gobiernu
xa kuu xa chindee ña'a-s. Te kachi-s xa jenya'u koio
ntdaa se kadatniu. Te xa kuu ya'u-s ntña'a xa'un kiu
kuu koon diko pexu. Diko xa nde nu xa'un kiu, dada
kixi se chiya'u ña'a, ko ma yoo kadatniu du'a, chi
juini xaku, ko ni'i-s xa ya'a-s xi'in familia-s nux na
nkadatniu-s. Xijan kuu xa n-xe kiu tniis-s, n-ka
kidatniu-s. Te n-xino iin parti ichi Diuxi.

Kiu ki'na nuu, kuia iin mil koon diko picu ni xi'in
pala ni, xijan n-kuu ndatniu-s xa n-ka kidatniu-s. Ijan
dada kuee kuee n-tunda'a se kuu gobiernu a ja'an-s
xa kuu herramienta kaan toto. N-kaan-s toto. Te
n-dakeé-s xa kuu kuete. Ijan dada n-ndava toto.
N-nune. N-kundaa.

Kuee ka n-kuu xa du'a, chi ña n-kundee ñayiu xa
kadatniu-i na kidatniu iin maqui. Xijan kuu xa
n-nujiin tniu jan. Xaku tiempu te n-tunda'a gobiernu
maqui-s chi uu-i n-kixee. iin maqui xa kaan toto a
kava, inka xate nuu ñu'u te ndadandaa-i. Xijan kuu

xa yachi n-kuu tniu jan, chi uxi ni kiu n-ka kidatniu maqui jan. Uxi iin ciento metru n-ka ndada ndaa-i. Xijan kuu xa n-ka kida maki jan yoo agosto. N-ndi'i tniu ijan. Dada n-kixee ka ntuku inka maki xi'in uni kamioon. N-ka dakaka se n-ka dakaka kamioon n-xido yuu kuechi. N-kidatniu-s xi'in-i xa n-xe kava yuu kuechi. Te n-xino iin parti ijan, ko n-kukuee ka ntuku xaku. Ijan dada ndixe'e ka ntuku-s xi'in tniu jan. Ijan n-kidava'a-s iin puente nuu kuu de'va ka'nu nani Koo Yute. Ijan n-kixe'e-s xi'in tniu jan kiu una diciembre. Te n-xino kiu oko iñu enero inka kuia.

Kiu oko iñu enero, n-xino puente jan. Oko kiu ñayoo kamioon n-ya'a nuu-i chi nde n-xixa, ijan dada n-xe'en dutu. N-kida ii-ia. N-kachi-s ndudu xa na kuu ii puente jan. Nduku juxtaposicion se n-ka kuu padrinu xa n-ka xo nujuuin-s xa n-kuu ii puente. Kue'e ñayiu n-ka xe'en. N-ka taka-i. N-ka xo nde'a-i tniu kida se kuu gobiernu xa na koo ichi ñuu-ro. Xijan n-xio kiu uni marzu. Xijan n-kida se kuu gobiernu xa n-chindee-si se ñuu-ro.

Ijan n-nujuuin ntuku. N-xika uu yoo. Dada n-xee ntuku se ka kidatniu nuu gobiernu. Te xia'an-s nuu se kuu juxtaposicion:

—Vitna kuu xa juini-r xa taa-n se kadatniu chi ndoñu'u ñayiu kadatniu, chi vitna kuu xa xino ichi-n —kuu-s.

Te n-ka nduku-s se n-ka kidatniu. O'on mayu n-ka xe kiu tni'i tna'a-s xi'in tniu jan xa nde ndi'i. N-kidava'a-s puente, cantaria, vado. Ntdaa xijan n-kidava'a-s. Ijan dada n-xee ntuku maki xi'in se n-ka xee xi'in camioon-s. N-ka xido ntuku-s grava. N-xe kava ichi. Ko xijan kuu xa ña n-xee ka maqui ndadandaa chi mee nga ñayiu n-ka ndadandaa. Daa n-ka ya'a se Diuxi, te n-xino ichi-s.

Kiu uni diciembre, ñin miil ñin ciento koon diko ñin, n-xino ichi Diuxi. Koon miil ñin ciento oko metru ne'e nde nuu n-kixe'e xi'in nde xiti ñuu.

